

Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

Το βιβλίο του Γιάνη Κορδάτου *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος* είναι ένα από τα πρώτα βιβλία που διαβάζει κανείς όταν αρχίζει και ψάχνεται με την ελληνική ιστορία, με το κίνημα ή με το πανκ, αν υποθέσουμε ότι τα τρία δεν είναι ασύμβατα μεταξύ τους. Ίσως να φταίει το εξώφυλλο: άσπρο και κόκκινο, με κάτι σαν σφυροδρέπανο να δεσπόζει στο κέντρο – άσε που στον τίτλο βρίσκουμε κι εκείνο το «εργατ-» που συνηθίζεται όλο και λιγότερο.

Το θέμα είναι ότι πολλοί διαβάζουν αυτό το βιβλίο και λίγοι καταλαβαίνουν τι λέει. Χώρια τα άλλα παράξενα: το βιβλίο του Κορδάτου, παρότι στα ράφια των βιβλιοπωλείων φιγουράρει μεταξύ των «σύγχρονων», είναι γραμμένο το 1932. Ο Κορδάτος από την άλλη, δεν ήταν μόνο ιστορικός· από το 1922 έως το 1924 ήταν γενικός γραμματέας του ΣΕΚΕ, του κόμματος που αργότερα θα ονομαζόταν Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος.

Πρόσφατα, μέλη της συντακτικής ομάδας του περιοδικού που κρατάτε στα χέρια σας ξαναδιάβασαν αυτό το βιβλίο μαζί με άλλους συντρόφους και συντρόφισσες. Οι απορίες δεν λιγόστεψαν, αντίθετα πολλαπλασιάστηκαν και άρχισαν να παίρνουν απάντηση. Το αποτέλεσμα ήταν διαφωτιστικό. Τόσο διαφωτιστικό που αρχίσαμε να καταλαβαίνουμε τους πραγματικούς λόγους για τους οποίους η δημοφιλής στήλη «Σπουδές στο Γαλανόμαυρο» διέκοψε την παρουσία της στο περιοδικό. Τους λόγους της διακοπής θα τους αναλύσουμε στο επόμενο τεύχος· εδώ αρκεί να πούμε ότι ενώ ως τώρα νομίζαμε ότι έφταιγε ο «φόρτος εργασίας», τελικά ήταν κάτι πολύ διαφορετικό. Προς το παρόν πάντως, θα ξαναξεκινήσουμε τη στήλη με τους προβληματισμούς που μας γέννησε το βιβλίο του Κορδάτου. Στην αρχή φαίνεται ξεκούδουνο· το ξέρουμε. Αργότερα όμως, τα πάντα θα εξηγηθούν.

Ή όχι· γράφουμε από τα Εξάρχεια, και καθώς φαίνεται εδώ όλα είναι δυνατά.

Τρεις λόγοι που ο Γιάνης Κορδάτος είναι ακατανόητος (και γιατί παρόλ' αυτά πρέπει να τον καταλάβουμε)

1. Οι αναρχικοί της Πελοποννήσου και η αντικειμενικότητα των γεγονότων

Όταν λέμε ότι ο Γιάνης Κορδάτος είναι ακατανόητος, δεν εννοούμε ότι είναι ένα βιβλίο ακαταλαβίστικο λόγω παράξενων εννοιών ή δομής. Αντιθέτως, το βιβλίο του Κορδάτου με την πρώτη ματιά εμφανίζεται ως το πιο κατανοητό βιβλίο που έχετε διαβάσει ποτέ. Ο λόγος γι' αυτή την πρώτη εντύπωση είναι ότι εκ πρώτης όψεως, το βιβλίο του Κορδάτου εμφανίζεται ως μια «ιστορία των γεγονότων». Η βασικότερη από τις παραδοχές αυτής της μεθόδου είναι ετούτη εδώ: *τα ιστορικά γεγονότα όντως συνέβησαν και ο ιστορικός τα εντοπίζει στο παρελθόν και τα μεταφέρει όπως ακριβώς έγιναν.* Με την πρώτη ματιά αυτή η παραδοχή φαίνεται προφανής. Υπάρχει κάποιος που έχει αντίρρηση ότι τα «ιστορικά γεγονότα» όντως συνέβησαν; Και αν τα «ιστορικά γεγονότα» υπάρχουν και όντως συνέβησαν, πόσο δύσκολη μπορεί να είναι η ακριβής μεταφορά τους από το παρελθόν;

Θα θέλαμε να εξηγήσουμε αυτό το σημείο χρησιμοποιώντας το παράδειγμα των αναρχικών της Πελοποννήσου. Οι «αναρχικοί» είναι μια έννοια εξαιρετικά οικεία (ξέρετε εσείς). Όταν λοιπόν ο αναγνώστης του Κορδάτου μαθαίνει ότι στην Πελοπόννησο από το 1893 και μετά υπήρχαν «αναρχικοί», νιώθει ότι πατάει σε σίγουρο έδαφος. Πράγματι, οι «αναρχικοί» της Πάτρας και του Πύργου του τέλους του 19^{ου} αιώνα έβγαζαν εφημερίδες, έκαναν συνελεύσεις και είχαν στις τάξεις τους φοιτητές. Ο πελοποννησιακός λαός στέναζε κάτω από τη σταφιδική κρίση. Οι μπάτσοι είχαν βάλει τους αναρχικούς στο μάτι και τους έβαζαν φυλακή. Οι αναρχικοί μετέφραζαν Μπακούνιν και Κροπότκιν. Γεγονότα όλα αυτά, καταγεγραμμένα και πιστοποιημένα: ο Κορδάτος παραθέτει φύλλα αναρχικών εφημερίδων και σκίτσα με τις φάτσες εκείνων των «πρώτων αναρχικών».

Κοίτα να δεις όμως που, με κάποιο παράξενο τρόπο, ακόμη και όταν τα «γεγονότα» δεν είναι και τόσο οικεία, κανονίζουμε εμείς να γίνουν οικεία. Για παράδειγμα, η περίπτωση του αναρχικού τσαγκάρη Δημ. Μάτσαλη που «στις 3 του Νοέμβρη του 1896 φύλαξε σε μια γωνιά και σκότωσε με μαχαίρι τον τραπεζίτη Διονύσιο Φραγκόπουλο πληγώνοντας σοβαρά τον μεγαλέμπορο Ανδρέα Κόλλια» (σελ. 83),¹ αντί να μας ωθήσει να αναρωτηθούμε μήπως οι «αναρχικοί» του Κορδάτου ήταν κάπως παράξενοι, λειτουργεί αντίστροφα: καταλήγουμε ότι αυτό που εμείς ξέρουμε ως «αναρχικοί» πρέπει να είναι σαν τους «αναρχικούς» του Κορδάτου. Μα δεν είναι προφανές; Έτσι είναι οι κανονικοί αναρχικοί! Παραφυλάνε σε γωνίες, κρατάνε μαχαίρια, είναι τσαγκάρηδες, σκοτώνουν τραπεζίτες και μεγαλέμπορους και τελικά εκτελούνται για τις ιδέες τους· απλά τώρα τελευταία έχουν κάπως... μαλακώσει.

Ήδη δηλαδή το «γεγονός του παρελθόντος», που εμείς το νομίζαμε πεθαμένο, καθορισμένο και εύκολο να ανασυρθεί και να «καταγραφεί», αποκτά μια νέα παράξενη ζωή. Αντχεί στο παρόν και συζητάει μαζί του, καθορίζει εκ νέου τις έννοιες του παρόντος καθώς ερμηνεύεται με ό,τι έχουν στα κεφάλια τους οι άνθρωποι του παρόντος. Και τα πράγματα μπορεί να περιπλοκούν ακόμη περισσότερο. Γιατί όποιος διαθέτει έστω την ελάχιστη αντίληψη αυτής της παράξενης ζωής των «γεγονότων», δεν δυσκολεύεται να την χρησιμοποιήσει με τον αντίστροφο τρόπο. Τότε τα «γεγονότα» ανιχνεύονται στο παρελθόν και «μεταφέρονται με ακρίβεια», αναλόγως των ιδεών και επιδιώξεων του παρόντος. Για παράδειγμα, αυτό το περιοδικό έχει βγάλει 52 τεύχη σε δέκα χρόνια και ασχολείται συχνά με την ιστορία· ποτέ όμως δεν ανασύραμε από το παρελθόν το «γεγονός» της δολοφονίας του τραπεζίτη Φραγκόπουλου· εκτός από πριν λίγο, όταν θελήσαμε να μιλήσουμε, όχι για τους «αναρχικούς» και τη σχέση τους με τις δολοφονίες, αλλά για την παράξενη ζωή των «γεγονότων».

Οπότε, κάπως ανεπαίσθητα, μπορούμε να πούμε πως φτάσαμε στον πρώτο λόγο εξαιτίας του οποίου ο Γιάννης Κορδάτος είναι ακατανόητος: είναι η γενική πεποίθηση ότι τα ιστορικά γεγονότα υπάρχουν, έχουν ολοκληρωθεί και είναι δυνατόν να «μεταφερθούν» με αντικειμενικό τρόπο. Στην πραγματικότητα βέβαια, τα «γεγονότα», από την ανεύρεσή τους στο παρελθόν μέχρι την επιλογή του ποιο θα ανασυρθεί και ποιο θα παραμείνει στη λήθη, μέχρι τον συγκεκριμένο τρόπο μεταφοράς τους στο παρόν, προκύπτουν από ερμηνεία· ανθρώπινη ερμηνεία, σημερινή ερμηνεία. Όχι ακριβώς βέβαια· αυτό που θέλουμε να πούμε είναι: *ταξική ερμηνεία*.

2. Οι αναρχικοί της Πελοποννήσου και οι ταξικές ερμηνείες

Μιας και είπαμε «ταξική ερμηνεία», μπορούμε τώρα να περάσουμε σε ένα περισσότερο περίπλοκο παράδειγμα, πάλι με αφετηρία τους αναρχικούς της Πελοποννήσου όπως τους περιγράφει ο Κορδάτος. Ήταν κάπου μεταξύ του 1899 και του 1900 και τα μέλη του «Αναρχικού Ομίλου Πύργου» είχαν καταλήξει ότι «απ' αφορμή της οικονομικής κρίσης που μιάστιζε την επαρχία [τους]» και ποιος ξέρει τι άλλους λόγους, δεν θα τα κατάφερναν να παραστούν στο «Διεθνές Εργατικό Επαναστατικό Συνέδριο» που θα γινόταν στο Παρίσι με τη συμμετοχή ομοϊδεατών τους από ολόκληρη την Ευρώπη. Αντί λοιπόν να μεταβούν οι ίδιοι, αποφάσισαν να γράψουν και να στείλουν στους Γάλλους αναρχικούς ένα γράμμα που περιέγραφε την οργάνωσή τους και τη δράση της· οι Γάλλοι έλαβαν το γράμμα από τον Πύργο και το δημοσίευσαν στην εφημερίδα *Les Temps Nouveaux* απ' όπου το ανέσυρε ο Κορδάτος. Εκεί, οι αναρχικοί του Πύργου τα έλεγαν ως εξής:

Πρέπει να σημειωθεί ότι εδώ δεν υπάρχει εργατικό σωματείο εξαιτίας που δεν υπάρχει βιομηχανία. Δεν καλλιεργούν παρά κορινθιακή σταφίδα και οι εργάτες που σκάφτουν και εργάζονται σ' αμπέλια δεν είναι απ' εδώ, αλλά έρχονται από τις ορεινές γειτονικές επαρχίες τρεις φορές το χρόνο, γι' αυτό εμποδιζόμαστε να διαδώσουμε τις ιδέες μας ανάμεσα σ' αυτούς, αρκούμενοι να τους σκορπάμε μόνο μπροσούρες. Εδώ δεν υπάρχουν μεγάλοι ιδιοκτήτες (τσιφλικάδες)· η μικρή ιδιοκτησία επικρατεί, καταχρεωμένη και πνιγμένη από το δράκο της τοκογλυφίας. (...)

Παρακάτω περιέγραφαν ότι «υπό την επιρροήν των ιδεών [τους]» έγιναν «πολλά συλλαλητήρια ενάντια στους τοκογλύφους»:

Οι χωροφυλάκοι που ήταν σταλμένοι στα χωριά για την είσπραξη των φόρων καθώς και οι δικαστικοί κλητήρες που ήταν πηγαμένοι για να εκτελέσουν, διώχτηκαν από τους χωριάτες και τις ένοπλες γυναίκες, που μαζεύτηκαν με το χτύπημα της καμπάνας, με ξύλα και με πέτρες. Στις συγκεντρώσεις αυτές οι παππάδες ήταν επικεφαλής της εξέγερσης των χωρικών ενάντια στο Κράτος και τους καπιταλιστές. (Σελ. 91).

Αναρωτιέται κανείς τι ακριβώς κατάλαβαν οι Ευρωπαίοι αναρχικοί από όλα τούτα. Προσέξτε: όπως μαθαίνουμε, στον Πύργο του 1900 μπορεί να μην υπήρχε «βιομηχανία», υπήρχαν όμως παραγωγικές διαδικασίες (η σταφίδα) και «εργάτες» που εργάζονταν με εξαρτημένη σχέση εργασίας. Από την άλλη, τουλάχιστον κατά τη γνώμη των αναρχικών του Πύργου, εκείνοι οι «εργάτες» εργάζονταν δίχως εργοδότες. Αντί για βιομήχανους, ή έστω «τσιφλικάδες», που οπωσδήποτε θα ηγούσαν κάπως οικείοι στους εξελιγμένους Γάλλους αναρχικούς, το μόνο που είχε να παραθέσει ο Πύργος του 1900 ήταν η «μικρή ιδιοκτησία». Σαν να μην έφταναν αυτά, ετούτοι οι δίχως εργοδότη «εργάτες», δεν ήταν συνεχώς εργάτες· κατέφταναν τρεις φορές το χρόνο, δούλευαν, πληρώνονταν και αποχωρούσαν για τις απροσπέλαστες «ορεινές γειτονικές επαρχίες», όπου απασχολούνταν άγνωστο με τι έργα.

Οι αναρχικοί του Πύργου αντιμετώπιζαν τα προβλήματα μετάφρασης που έθετε η επικοινωνία τους με τη Γαλλία προσφεύγοντας σε εσκεμμένη αμφισημία. Οι «εργάτες» τους, μπορεί να ήταν η ίδια λέξη που χρησιμοποιούσαν και οι Γάλλοι αναρχικοί, όμως οι αναρχικοί του Πύργου τη χρησιμοποιούσαν με διαφορετική έννοια. Οι «καπιταλιστές» τους από την άλλη, έπρεπε να αναζητηθούν αποκλειστικά μεταξύ των «τοκογλύφων» που έπνιγαν τη μικρή ιδιοκτησία στα χρέη και των κρατικών φοροεισπρακτόρων που αποτελείωναν τη δουλειά απαιτώντας όλο και περισσότερους φόρους

για λογαριασμό ενός απόμακρου κράτους. Πράγματι, αν διαβάσουμε προσεκτικά, θα διαπιστώσουμε ότι παρακάτω οι αναρχικοί του Πύργου εξηγούσαν στους Γάλλους ομοϊδεάτες τους ότι η βασική πολιτική τους δραστηριότητα είχε να κάνει με την οργάνωση, όχι των «εργατών», αλλά των μικρών ιδιοκτητών, δηλαδή των *εργοδοτών των «εργατών»*, απέναντι «στο Κράτος και τους καπιταλιστές». Πράγματι, αφού δεν υπήρχαν «τσιφλικάδες», ποιος άλλος απομένει για εργοδότης των μετακινούμενων σταφιδεργατών της Πελοποννήσου πέρα από τις «ένοπλες γυναίκες» και τους «παππάδες»;

Ας τραβήξουμε όμως λίγο το πράγμα ώστε να επιχειρηματολογήσουμε κατόπιν με άνεση: ποιος άλλος απομένει για εργοδότης των μετακινούμενων εργατών της Πελοποννήσου του 1900, εκτός από τους ίδιους τους αναρχικούς του Πύργου; Αυτή η υπόθεση είναι λιγότερο ακραία απ' όσο φαίνεται με την πρώτη ματιά. Εκτός από το προφανές δεδομένο, ότι δηλαδή αντίθετα από το σύνολο των «εργατών» και τη συντριπτική πλειοψηφία των «μικροϊδιοχτητών», οι αναρχικοί του Πύργου ήξεραν να διαβάζουν και να γράφουν, υπάρχει το γεγονός ότι η επιστολή τους συνεχίζει αναφέροντας ότι είχαν «μεταφράσει πολλές αναρχικές μπροσούρες σαν 1) Θεός και Κράτος του Μπακούιν 2) Η Αναρχία, η Φιλοσοφία της και το ιδεώδες της του Κροπότκιν». Δηλαδή κάποιοι από αυτούς ήξεραν και γαλλικά, σε μια εποχή που η συντριπτική πλειοψηφία των συντοπιτών τους δεν ήξερε καν να διαβάζει.

Βέβαια όλα αυτά δεν είναι παρά ενδείξεις μιας συγκεκριμένης ταξικής θέσης. Οι ενδείξεις αρχίζουν να γίνονται βεβαιότητα όταν παρακάτω στην επιστολή των Πυργαίων μαθαίνουμε ότι «Το Νέον Φως», η εφημερίδα του «Αναρχικού Ομίλου Πύργου» που κυκλοφόρησε μεταξύ του 1898 και του 1899, ιδρύθηκε από την «πρωτοβουλία του συντρόφου (...) Γιάννη Θεοδωρίδη». Ο Γιάννης Θεοδωρίδης όμως, έχει αφήσει περισσότερα ίχνη από όσα αναφέρει ο Κορδάτος. Συγκεκριμένα, ο Γιάννης Θεοδωρίδης, τρία χρόνια αργότερα βρισκόταν στην Πάτρα και εξέδιδε ξανά εφημερίδα, πράγμα που μας δίνει να καταλάβουμε ότι οπωσδήποτε ήταν άνθρωπος μιας κάποιας οικονομικής επιφάνειας. Η νέα εφημερίδα του Θεοδωρίδη λεγόταν *Εσπέρα* και η γραμμή της ήταν να «υποστηρίξει τις κινητοποιήσεις των σταφιδοκαλλιεργητών και να ζητά από το Κράτος να ενισχύσει την εθνική παραγωγή». Τελικά, το 1904 η νέα εφημερίδα του αναρχικού Θεοδωρίδη «κάλεσε τον βασιλιά να αναλάβει μόνος του την διακυβέρνηση της χώρας παραμερίζοντας τους πολιτικούς, [αλλά ο Θεοδωρίδης] φυλακίστηκε ως υβριστής του επειδή απέδωσε ευθύνες για την κατάσταση και στον Γεώργιο».²

Να λοιπόν ένα νέο ενδεχόμενο – μια *ερμηνεία* από αυτές στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω. Οι αναρχικοί του Πύργου μπορούσαν και οργάνωναν (ή νόμιζαν ότι οργάνωναν) τους «μικροϊδιοχτητές» του Πύργου γιατί ήταν σάρκα από τη σάρκα τους, μορφωμένοι και πολιτικοποιημένοι και αρκετά συμπφιλωμένοι με την ταξική τους θέση ώστε να την εξαφανίζουν από τον δημόσιο λόγο τους την ίδια στιγμή που αυτή καθόριζε μέχρι κεραίας, όχι μόνο τα λεγόμενά τους, αλλά και τις αντιλήψεις τους για τον κόσμο. Η κοινωνία που περιγράφουν στους ανήξερους Γάλλους – «μικρή ιδιοκτησία», εργάτες δίχως εργοδότες, παραγωγή χωρίς καπιταλιστές – είναι όντως η κοινωνία τους, αλλά η κοινωνία τους όπως φαινόταν από τη δική τους ταξική θέση. Αντίστοιχες εικόνες της ίδιας κοινωνίας όπως φαινόταν από άλλες ταξικές θέσεις, όπως για παράδειγμα από τη θέση των περιστασιακών σταφιδεργατών, είναι ανύπαρκτες. Γιατί πολύ απλά, όλοι οι «περιπλανώμενοι εργάτες» της Πελοποννήσου μαζί, έβγαζαν πολύ λιγότερες εφημερίδες απ' ό,τι ο Θεοδωρίδης μόνος του. Αλλά πόσοι ήταν; πώς ζούσαν; τι γνώμη είχαν για τους «μικροϊδιοχτητές»;

Σας το είπαμε από την αρχή· όποιος έχει την εντύπωση ότι το βιβλίο του Κορδάτου είναι κατανοητό, απλά δεν το έχει καταλάβει. Πάντως φτάσαμε στον δεύτερο λόγο για τον οποίο το βιβλίο του Κορδάτου είναι ακατανόητο. Γιατί, το συμπέρασμα της προηγούμενης ενότητας ισχύει ενισχυμένο: αυτό που συνηθίζουμε να αποκαλούμε «ιστορικά γεγονότα» δεν υπάρχει· το μόνο που υπάρχει είναι οι σημερινές ερμηνείες των γεγονότων. Είναι όλες τους ταξικές ερμηνείες.

Ειδικά στο φαινομενικά απλό αλλά εξαιρετικά περίπλοκο παράδειγμα που γυροφέρνουμε εδώ, το ζήτημα της ταξικής ερμηνείας παρουσιάζεται με πολλαπλό τρόπο. Οι αναρχικοί του Πύργου ερμήνευσαν κάποτε τον εαυτό τους και την κοινωνία τους από τη συγκεκριμένη ταξική τους θέση και προέκυψε η εικόνα του Ρομπέν των μικροϊδιοχτητών και η εξεγερμένη κοινωνία που είχε εργάτες αλλά δεν είχε αφεντικά. Ο Κορδάτος ερμήνευσε τους αναρχικούς του Πύργου από την δική του θέση και προέκυψε η εικόνα

Αγνώστου χρονολογίας

Δεν είναι ακριβώς σφυροδρέπανο. Εδώ το δρεπάνι έχει αντικατασταθεί από μυστρί και το όλο σύμπλεγμα έχει τοποθετηθεί εντός δάφνινου στεφάνου, λες και είναι εθνόσημο. Ακόμη καλύτερα, αν το βιβλίο είναι γραμμένο το 1932, το εξώφυλλο είναι πολύ μεταγενέστερο – οι επιλογές είναι επιλογές του 1972. Ναι, εντός της χούντας, το μαγικό βιβλίο του Κορδάτου δεν σταματάει να γράφεται! Αν παρατηρείτε τίποτα άλλο παράξενο, πείτε μας.

των «μικροαστικών αντιλήψεων» που όμως είχαν καλούς σκοπούς. Οι σημερινές ερμηνείες επίσης γίνονται από συγκεκριμένες ταξικές θέσεις. Το μάτι που πέφτει στους «εργάτες που σκάφτουν» και όχι στους μικροϊδιοκτήτες που «εξεγείρονται με το χτύπημα της καμπάνας», η ιδέα ότι οι αναρχικοί του Πύργου ήταν οι ίδιοι, όχι μόνο μικροϊδιοκτήτες, αλλά και μικροεργοδότες, η αναζήτηση για τον Θεοδωρίδη και τα υπόλοιπα ονόματα που υπογράφουν την επιστολή προς τους Γάλλους, τελικά η ιδέα του κειμένου που διαβάζετε τόση ώρα, δεν είναι ζητήματα εξυπνάδας ή παρατηρητικότητας: είναι η έκφραση μιας συγκεκριμένης ταξικής οπτικής με την οποία είναι εξοικειωμένοι όσοι διαβάζουν συχνά αυτό το περιοδικό.

3. Η εργατική τάξη των αρχών του αιώνα και οι περιγραφές της

Κάπου στη μέση του βιβλίου του, ο Κορδάτος παραθέτει επί είκοσι σελίδες ένα «υπόμνημα» που υπέβαλλε το εργατικό κέντρο Αθηνών προς την «Διπλή Βουλή» το 1911. Απ' όσο ξέρουμε, αυτή η έκθεση είναι δύσκολο να βρεθεί αλλού εκτός από το βιβλίο του Κορδάτου. Αποτέλεσμα είναι οι Έλληνες ιστορικοί που έγραψαν ιστορία μετά το 1980 να χρησιμοποιούν αυτή την έκθεση στα μουλωχτά. Για παράδειγμα η Χριστίνα Αγγριαντώνη, ειδική της Βιομηχανικής ιστορίας που έχει γράψει το κείμενο «Βιομηχανία» στους μεγάλους μπλε τόμους των εκδόσεων «Βιβλιόραμα», περιγράφει την αντικατάσταση των εργατών που έφτιαχναν χειροποίητα τσιγάρα από αυτόματες μηχανές ως εξής:

Την πιο θεαματική όμως εξοικονόμηση εργασίας εξασφάλιζαν οι σιγαροποιητικές μηχανές, που εμφανίστηκαν από το 1910 (το 1911 καθεμία έβγαζε 150.000 τσιγάρα την ημέρα) και ήταν επόμενο να προκαλέσουν αναταραχή στο χώρο των σιγαροποιών.³

Τα «150.000 τσιγάρα την ημέρα» που μπορούσαν να κατασκευάσουν οι «νέες σιγαροποιητικές μηχανές» το 1911, έχουν μεταφερθεί κατευθείαν από το «υπόμνημα» που παραθέτει ο Κορδάτος (σελ. 221). Και η ιστορία που λένε είναι η ιστορία της σχέσης μεταξύ εργασίας και τεχνολογίας που έχουμε συνηθίσει: στην αρχή οι εργάτες δουλεύουν με τα χέρια. Μετά έρχονται οι μηχανές. Οι μηχανές είναι αυτόματες. Μπροστά στις αυτόματες μηχανές η ανθρώπινη εργασία δεν είναι παρά αξιοθρήνητος νάνος. Και μάλιστα, οπισθοδρομικός νάνος! Μπροστά στην ασταμάτητη επέλαση της τεχνολογικής προόδου οι εργατικές αντιδράσεις δεν είναι παρά οριακά άξιες λόγου «αναταραχές»: πρόσκαιρα προσκόμματα καταδικασμένα στην αποτυχία. Αυτά και τέλος.

Το θέμα εδώ είναι ακόμη πιο περίπλοκο από τα προηγούμενα. Όπως θα δούμε, τόσο το υπόμνημα του Εργατικού Κέντρου Αθηνών που παραθέτει ο Κορδάτος, όσο και ο ίδιος ο Κορδάτος, όσο και οι ιστορικοί της μεταπολίτευσης, είναι φορείς μιας ισχυρής γνώμης περί του τι είναι οι παραγωγικές διαδικασίες, τι είναι η εργατική τάξη, κυρίως όμως περί του ποια πρέπει να είναι τα αιτήματα και πώς πρέπει να είναι η οργάνωση της εργατικής τάξης. Είναι αυτή η ισχυρή γνώμη που καθορίζει τις περιγραφές τους. Θα χρησιμοποιήσουμε το παράδειγμα των όσων λέγονται στο «υπόμνημα» του Εργατικού Κέντρου της Αθήνας για την εργασία της κατασκευής του ψωμιού:

Οι ζυμωτάι και οι κλιβανισταί εργάται εργάζονται κατά κανόνα ανεξάρητον την νύκτα, πάντες δε, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, διαιτώνται νυχθημερόν εντός του κλιβάνου (φούρνου), κοιμώνται οι πλείστοι επί των σάκκων των αλεύρων έχοντες ως μόνον σκέπασμα κενούς σάκκους, αναπαύονται δε, ως επόμενον, υπό αθλίας συνθήκας, υποχρεωμένοι προς τούτοις να αφυπνίζονται κατά διαστήματα προς επίβλεψιν της ζύμης ή των κλιβανισθέντων (φουρνισθέντων) άρτων. Τα καστήματα είναι στενάχωρα, αερίζονται αθλίως, πολλά δε ζυμωτήρια είναι εγκατεστημένα εις τα υπόγεια, ένεκα δε του στενού χώρου, ατελέστατα και το πλύσιμον των εργατών γίνεται. Η δε εις τους εργάτας παρεχομένη παρά του εργοδότη τροφή είναι ανεπαρκέστατη και αθλία, τοιαύτη, ώστε ο εργάτης αρτοποιός, ο παρασκευάζων τον άρτον των άλλων, να πεινά κατά σχήμα οξύμωρον! ... Αι εργασιακάί ώραι δια τους αρτοποιούς φθάνουν πολλάκις μεν τας 18, ενίοτε δε και τας 20, ουδέποτε δε είναι ολιγώτεροι των 16 ... Το ημερομίσθιον των αρτεργατών είναι ανεπαρκέστατον, κυμαινόμενον από 2.50 - 3 δραχμάς. Η πληρωμή γίνεται κατά μήνα συνήθως ... καθυστερήσεις γίνονται συχνότατα. (...)

Η αεργία εις τον κλάδον των αρτεργατών είναι κανών. Μέγας αριθμός αυτών σύρει την αθλίαν του ύπαρξιν εις τας αγυιάς [ενν. τους δρόμους], ζητών κάθε νύκτα καταφύγιον εις τους διαφόρους κλιβάνους, ένεκα ελλείψεως καταλλυμάτων (...) (σελ. 215-216).

Η εικόνα των εργατών της αρτοποιίας σχηματίζεται φευγαλέα: Άθλιες υπάρξεις που σέρνονταν στους δρόμους της Αθήνας για μόλις τέσσερις ώρες την ημέρα προτού επιστρέψουν στον κλιβάνο για να κλιβανιστούν μαζί με τα ψωμιά τους για άλλες δεκαοκτώ έως είκοσι ώρες. Ρυπαροί και άνεργοι (!), άστεγοι και στα όρια της λιμοκτονίας, βγαλμένοι από τις ζοφερότερες σελίδες του Ντίκενς, μάς γεμίζουν με θλίψη. Ευτυχώς, η διακριτική αναφορά στην έννοια της υπεραξίας (δεν μπορούν να αγοράσουν το ψωμί που κατασκευάζουν) μας δείχνει ότι ο συντάκτης του «υπομνήματος» του 1911 είχε διαβάσει και τον Μαρξ εκτός από τον Ντίκενς, οπότε αποκλείεται να ήταν ο ίδιος αρτεργάτης. Με άλλα λόγια βρισκόμαστε σε σίγουρα χέρια.

Απόδειξη είναι ότι ετούτη η περιγραφή έχει τον τρόπο της να είναι εκτός των άλλων και καθησυχαστική. Γιατί, όπως ο Ντίκενς, έτσι και το εργατικό κέντρο της Αθήνας, έτσι και ο Κορδάτος και η Αγγριαντώνη, κουνώντας στα μούτρα μας την αθλιότητα του παρελθόντος, τη γνωστή μίζερη εικόνα των ταλαιπώρων εργατών, ταυτόχρονα κουνάνε στα μούτρα μας και την πρόοδο του παρόντος. Υπάρχει εδώ ένα «εμείς» που κρίνει και κατακρίνει, όχι μόνο τους εργοδότες της αρτοποιίας, αλλά και συνολικά τους τρόπους του παρελθόντος. Είναι το Εμείς με το έψιλον κεφαλαίο, Εμείς οι ιστορικοί της μεταπολίτευσης, Εμείς οι ηγέτες του εργατικού κινήματος και οι αναγνώστες τους. Εμείς που ζούμε στον καλύτερο των δυνατών κόσμων! Τι Ευτυχία!

Αλλά και πόση αφ' υψηλού συγκατάβαση! Μάλιστα πρόκειται για συγκατάβαση που φτάνει μέχρι την τύφλα. Γιατί αν διαβάσουμε προσεκτικά το απόσπασμα του υπομνήματος, θα δούμε ότι αυτό που στην πραγματικότητα προσπαθεί να περιγράψει και ταυτόχρονα να συσκοτίσει ο συντάκτης του, στην πραγματικότητα είναι ένας κόσμος θεμελιακά διαφορετικός από τον δικό μας. Ο χώρος εργασίας των αρτεργατών ήταν ταυτόχρονα και σπίτι τους. Οι αρτεργάτες τρέφονταν από το προϊόν της εργασίας τους, προφανώς έπειτα από συμφωνία με το αφεντικό. Οι

Αγνώστου πατρός

Ο Γιάννης Κορδάτος δεν ήταν σκέτος ιστορικός. Ήταν και ένας από τους πρώτους γραμματείς του ΣΕΚΕ (Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος) προτού αυτό μετονομαστεί σε ΚΚΕ το 1924. Ήταν και μια από τις πρώτες περιπτώσεις αριστερού που έφαγε πέσιμο από φασίστες. Με σιδερογροθιά στο Ζάππειο.

αρτεργάτες δούλευαν 18 και είκοσι ώρες, αλλά άγνωστο πόσες από αυτές τις ώρες κοιμούνταν πάνω στους σάκους με το αλεύρι, ακολουθώντας τους ρυθμούς των φυσικών διαδικασιών της ζύμωσης και του ψησίματος, δίχως αυτό να τους εμποδίζει από το να θεωρούν ότι ο χρόνος του ύπνου ήταν και χρόνος εργασίας (αμυδρά μάλιστα διακρίνεται κάποιο «αίτημα από τα κάτω» για κρεβάτι). Οι αρτεργάτες έμεναν άνεργοι, αλλά μπορούσαν να επιστρέψουν στον χώρο εργασίας για ύπνο, προφανώς προσκεκλημένοι από τους εργάτες που δούλευαν εκεί.

Με λίγα λόγια, αυτό το οποίο περιγράφεται είναι ένας χώρος εργασίας που διαφέρει θεμελιακά από αυτό που έχουμε μάθει να ορίζουμε ως χώρο εργασίας. Τα όρια αυτού του χώρου εργασίας, τόσο στο χώρο, όσο και στον χρόνο ήταν ρευστά· πολύ δύσκολα μπορεί κανείς να πει πότε ακριβώς οι αρτεργάτες δούλευαν και πότε όχι, τι ακριβώς επιτρεπόταν να κάνουν ενώ περίμεναν να φουσκώσει ή να ψηθεί το ψωμί και πόσο μακριά από το αρτοποιείο βρισκόταν η ταβέρνα (δουλειά τη νύχτα...). Ακόμη πιο δύσκολο είναι να πει κανείς με ποιον ακριβώς τρόπο ελεγχόταν η εργασία τους και η συμπεριφορά τους εντός του χώρου εργασίας. Προφανώς κανείς δεν είχε ασχοληθεί με την οργάνωση της εργασίας τους εκτός από τους ίδιους, γιατί τότε οι απαιτούμενες εργασίες θα ήταν διατεταγμένες στο χρόνο έτσι που κανείς δεν θα χρειαζόταν να πληρώνεται για να περιμένει να φουσκώσει η ζύμη ή να ψηθεί το ψωμί. Το γεγονός ότι μπορούσαν να προσκαλέσουν άνεργους συναδέλφους για έναν υπνάκο πάνω στο σακί με το αλεύρι υποδεικνύει ότι ο έλεγχος του χώρου εργασίας βρισκόταν στα χέρια τους, τουλάχιστον όσο και στα χέρια του αφεντικού. Το ίδιο το γεγονός της ύπαρξης «ανέργων» οι οποίοι παρόλ' αυτά θεωρούσαν εαυτόν αρτεργάτη, τόσο που να συχνάζουν στον ίδιο χώρο εργασίας – ύπνου – γεύματος – αναψυχής, υποψιάζει περί του κατά πόσο αυτό που ο μορφωμένος συντάκτης αποκαλεί «ανεργία» δεν ήταν παρά μια μέθοδος εκ περιτροπής εργασίας κανονισμένη από τους εργάτες ερήμην του αφεντικού.

Με άλλα λόγια, η μίζερη εικόνα του Έλληνα εργάτη όπως τον έστησε η μεταπολίτευση, εξαφανίζεται. Η φάτσα του Ξανθόπουλου, η κακομοιριά του, η τυφλή υποταγή του στο αφεντικό λόγω ανεπαρκών διανοητικών αποσκευών και ασφυκτικής αστυνομικής καταπίεσης πάνε περίπατο! Μαζί, αφού πάντα υπάρχει κάποιο τίμημα για τέτοιες ακροβασίες, πάει περίπατο και η ιδέα της διαρκούς προόδου από το καλό στο καλύτερο, αυτό το πρωινό των πρωταθλητών της μεταπολίτευσης. Με τις υγειές μας!

Εκτός πάντως από κάποιου είδους εστέτ διασκέδαση, βρίσκουμε εδώ και τον τρίτο λόγο για τον οποίο ο Κορδάτος είναι ακατανόητος. Γιατί το βιβλίο του μιλάει για έναν κόσμο τόσο διαφορετικό από τον δικό μας, όσο διαφορετικός είναι ένας χώρος εργασίας του 1911 από έναν χώρο εργασίας του 2016, όσο διαφορετικός είναι ο αρτεργάτης του 1910 από τον εργάτη της Αλλατίνας του 2010. Αυτή η τεράστια διαφορά σήμερα συσκοτίζεται κάτω από βολικά αυτονόητα: η τεχνολογική πρόοδος είναι τριάνο δίχως σταματημό, οι εργάτες του δέκατου ένατου αιώνα έχουν περιγραφεί από τον Ντίκενς και η Χριστίνα Αγριαντώνη πρέπει να γράφει πέντε χιλιάδες ανώδυνες λέξεις για να κάνει δημοσίευση. Αλλά η ίδια διαφορά έτεινε να συσκοτίζεται ακόμη και στην εποχή του Κορδάτου. Ας αναλογιστούμε, έστω ως υπόθεση εργασίας: ποιος ακριβώς ήταν εκείνος που επάνδρωνε το Εργατικό Κέντρο Αθήνας το 1911, αναμφίβολα δίχως να δουλεύει ο ίδιος, που διέθετε τη μόρφωση, τη θεωρητική κατάρτιση και τις πολιτικές διασυνδέσεις που απαιτούνται ώστε να γράφει εκθέσεις προς τη Βουλή εκπροσωπώντας τους εργάτες; Αλλιώς: Ποιος ακριβώς είναι ο συγγραφέας εκείνου που σήμερα είναι μία από τις ελάχιστες γραπτές πηγές που περιγράφουν τον τρόπο και τους όρους εργασίας το 1911; Τροφή για σκέψη και τροφή για τα επόμενα τεύχη...

4. Πώς να καταλάβουμε τον Κορδάτο; (και γιατί);

Και τώρα ας θυμηθούμε τους τρεις λόγους για τους οποίους ο Κορδάτος είναι ακατανόητος. Πρώτα γιατί αυτό που λέμε «ιστορικά γεγονότα» δεν υπάρχει. Εκείνο που υπάρχει είναι σημερινές ερμηνείες και πολιτικές επιλογές βάσει των οποίων τα «γεγονότα» επιλέγονται και ερμηνεύονται. Έπειτα γιατί κάθε ερμηνεία και κάθε επιλογή ανασυρσης «ιστορικών γεγονότων» από τη λήθη είναι ταξική ερμηνεία και ταξική επιλογή. Τρίτον γιατί αυτή η ταξικότητα των ιστορικών ερμηνειών αποκρύπτεται κάτω από πανίσχυρες σημερινές αυτονόητες παραδοχές. Γιατί η ίδια η ιστορία δεν είναι σε τελική ανάλυση παρά ένας σημερινός πολιτικός χειρισμός που χρησιμοποεί για εργαλείο το παρελθόν.

Η ιστορία με την οποία μεγαλώσαμε ήταν ένας τέτοιος χειρισμός, στημένος χρόνο με το χρόνο και δημοσίευση με τη δημοσίευση από το 1970 και μετά. Αλλά δεν πρόκειται απλά για «ιστορία» με την έννοια του μαθήματος του Λυκείου για το οποίο δεν δίνανε δεκάρα τσακιστή. Η ιστορία μιας κοινωνίας είναι πράγμα ύπουλο: παριστάνει το βαρετό βιβλίο· στην πραγματικότητα είναι ο τρόπος που οι κοινωνίες μας καταλαβαίνουν τον κόσμο. Δεν είναι ανάγκη να έχει διαβάσει κανείς τον Κορδάτο ή την Αγριαντώνη για να ξέρει πόσο άθλιο ήταν οι εργάτες παλιά και πόσο καλύτερα είμαστε τώρα, πόσο ανάγκη υπάρχει για «λογικά αιτήματα» και «τεχνική πρόοδο» ή πόσο αδιάλλακτοι και ανεπηρέαστοι από την ταξική τους θέση είναι οι αναρχικοί. Οι ιδεολογίες μας προϋπάρχουν της ιστορίας γιατί άρχισαν να στήνονται την ώρα που η ιστορία συνέβαινε. Διαπλέκονται ανεπαίσθητα και αξεδιάλυτα με την ιστορία γιατί είναι αυτή η διαπλοκή ο τρόπος με τον οποίο ο κόσμος μας βγάζει νόημα.

Τελικά οι κυρίαρχες ιδεολογίες και η διαπλοκή τους με την ιστορία είναι το πιο ύπουλο πράγμα στον κόσμο. Μια ωραία πρωία σε πληροφορούν ότι ο κόσμος που ήξερες κατέρρευσε. Ταυτόχρονα όμως αποποιούνται την ευθύνη. Μπορεί ο κόσμος να κατέρρευσε, μας λένε, αλλά μείνετε ήσυχοι. Οι ίδιες ιδεολογίες και η ίδια διαπλοκή με την ιστορία εξηγούν και τον καινούριο κόσμο που αναδύεται, περιγράφουν την άγνωστη μορφή του προτού καν την δει ανθρώπου μάτι. Οι κυρίαρχες ιδεολογίες είναι πλάσματα σίγουρα για τον εαυτό τους, υστερόβουλα και μνησικάκα – ποντάρουν στις δικές μας πολιτικές και διανοητικές ελλείψεις, υπολογίζουν ότι δεν έχουμε εναλλακτικές ερμηνείες, ηδονίζονται με την αδυναμία μας να ξεφύγουμε από το τετριμμένο.

Αυτοί είναι οι λόγοι που ο Γιάνης Κορδάτος είναι ακατανόητος. Αυτή είναι η θέση στην οποία βρεθήκαμε το 2009. Και αυτός είναι ο λόγος που, ακόμη και σήμερα έχουμε τόσα πολλά να καταλάβουμε: από το γιατί τελικά διακόψαμε το γαλανόμαυρο, μέχρι τι θέλει να πει ο Γιάνης Κορδάτος, μέχρι το γιατί αυτός ο παλιός αρχηγός του ΚΚΕ, αυτός ο ιστορικός του εργατικού κινήματος, αυτή η μόνιμη και σίγουρη πηγή της μεταπολιτευτικής ιστορίας, γράφει το όνομά του με ένα νι. Όπως ο Βαρουφάκης.

Άγνωστου προελεύσεως

Η εφημερίδα που βγήκε στον Πύργο για λίγους μήνες του 1899 χάρη στις προσπάθειες του αναρχικού σύντροφου Θεοδωρόπουλου. Εδώ το φύλλο της 4ης Απριλίου του 1899 αποδίδει τα μαρτύρια των κατοίκων της Κρήτης στις ιδέες του έθνους και της θρησκείας.

1. Στα σημεία όπου αναφέρεται απλά ο αριθμός σελίδας, τα αποσπάσματα είναι από το Γιάνης Κορδάτος, *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος με Βάση Άγνωστες Πηγές και Ανέκδοτα Αρχεία*, Μπουκουμάνης, 1972. (Α' Έκδοση 1931).

2. Αυτά στο Νίκος Ποταμιάνος, «Δεξιά, Αριστερά, Γακωβινισμός: Ο Ριζοσπαστισμός στα Χρόνια του Κινήματος στο Γουδί», *Τα Ιστορικά*, Τόμος 21, Τεύχος 40, Ιούνιος 2004, σελ. 129.

3. Χριστίνα Αγριαντώνη, «Βιομηχανία», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επ.), *Ιστορία της Ελλάδας στον Εικοστό Αιώνα*, 8 Τόμοι, Τόμος Α1, Βιβλιόραμα, 2002, σελ. 207.